

אפילוג: תכנון, תרבות ופוליטיקה במבט אקטואלי

חן משגב* וחיים יעקובי*

נתבקשנו בטקסט קצר זה להתייחס למצב הפוליטי הנוכחי. אנו מתייחסים הן לתהליכים של ההפיכה המשפטית והמשטרית שקודמו במרץ על ידי הממשלה הנוכחית מעת הקמתה וממשיכים גם כעת, והן למלחמה הנוכחית בעזה, הנמשכת כבר כשמונה חודשים וסופה אינו נראה לעין. לפיכך, לטעמנו, המצב הפוליטי אינו אנקדוטה, אלא חלק מתהליך פוליטי וחברתי מתמשך, וקשה לנו לראותו בנוסטלגיה כקו פרשת מים שלפניו הייתה מציאות שוויונית בישראל בכלל ובהקשר המרחבי-תכנוני בפרט, ואחריו מציאות קשה ואי-שוויונית (כפי שהתייחסו אליו חלק ממפגיני המחאה נגד ההפיכה המשפטית במהלך שנת 2023). במקום זאת נטען כי בהקשר התכנוני והמרחבי, ובכל האמור בהפיכה המשפטית והשלטונית, מדובר במידה רבה בנדבך נוסף של צמצום ההליך הדמוקרטי בתכנון – תחום שגם לפני האירועים האחרונים לא היה נדיב בשיתוף ציבור, בדמוקרטיזציה ובשקיפות. אין ספק, עם זאת, שהמציאות העכשווית עלולה לנעוץ את אי-השוויון באופן פורמלי יותר, ראו לדוגמה החלטות בנוגע לחקיקה בנושא ועדות קבלה ויצירת מנגנונים מדירים בקבלה ליישובים. גם לביטול או לצמצום חד בעילת הסבירות ישנן משמעויות כבדות משקל בנוגע ליכולתן של קבוצות מיעוט מופלות להתמודד עם אי-השוויון המרחבי (ראו למשל את דוח קולקטיב מזרחי-אזרחי בנושא תכנון מרחבי ודיוור). אכן, האפליה המרחבית שהממשלה הנוכחית "ירשה" תמשיך לפעול ביתר שאת כלפי מזרחים, מהגרים מחבר העמים ומאתיופיה וכמובן פלסטינים אזרחי ישראל ואלו החיים תחת כיבוש מעבר לקו הירוק.

המרחב הישראלי המתוכנן משקף זה עשורים רבים היררכיות אתנו-מעמדיות ומקבע (אי)נגישות למשאבים שונים, למגורים ולשטחים פתוחים. "המהפכה" הנוכחית מציעה לא רק אידאולוגיה פופוליסטית וגזענית, אלא אף מאופיינת בהגברת השיח הניאו-ליברלי – בהאדרת ההון והכוח הפרטי ככרטיס כניסה לטוב המשותף. גם מגמה זו לא חדשה בתחום התכנון – הפרטת קרקעות, הפרטת תהליכי תכנון וביצוע, העדפת ההון הפרטי (של יזמים ומקורביהם) על נחלת הכלל איננה חדשה. אולם הצמדתה לאידאולוגיה משיחית וגזענית ולא־נטרסים פרטיים של בעלי כוח המנוהלים בסביבה פוליטית מושחתת, סוללת את הדרך לקיבוע מרחבים של הפרדה, אפרטהייד, בטרטוריה של ישראל/פלסטין במהלך העשורים הקרובים.

אולם השימוש המנצל במשאבי הקרקע והטבע בישראל הוא לא רק מכשיר לשיעתוק המבנה החברתי ההיררכי. קשה לחשוב בימים אלו על המדיניות המזלזלת של הממשלה והשרים הרלוונטיים בסוגיית ההתחממות הגלובלית. לזו מחיר סביבתי כבד, כמו גם מחיר חברתי – המשך עידוד פיתוח ובנייה חסרי גבולות בישראל ובשטחים הכבושים, שמשמעם עוד ועוד כבישים ושטחים בנויים, התייחסות צינית לסוגיה הסביבתית ולעיתים גם הכחשתה.

*חן משגב, המחלקה לסוציולוגיה, תקשורת ומדע המדינה, האוניברסיטה הפתוחה.
*חיים יעקובי, The Bartlett Development Planning Unit, UCL.

המלחמה בעזה, הארוכה והקשה בסדרה של מתקפות קטלניות על רצועת עזה מאז הטילה ישראל מצור אכזרי על הרצועה לפני כמעט שני עשורים, ומתקפת החמאס האכזרית על בסיסי צה"ל בשבעה באוקטובר והטבח האיום והבלתי נתפס שביצעו אנשיו ביישובי עוטף עזה, אינם מבשרים טובות, ומשליכים לטעמנו על עתידה הקרוב והרחוק של המדינה. שיקום העוטף ויישובי הצפון ההרוסים והנטושים מספק הזדמנות לתכנון דמוקרטי ושוויוני שיצמצם, לאחר עשורים רבים של הפקרה והזנחה, לפחות חלק מהפערים העצומים לא רק בין מרכז ופריפריה בישראל, אלא גם בין ערי פיתוח כאופקים, שדרות וקרית שמונה והקיבוצים הסמוכים להם. אך אנו שואלים מה יהיה עם רצועת עזה ההרוסה והחרבה, על מיליוני תושביה חסרי הבית, התשתיות ההרוסות, הרעב והמגיפות? קשה לדעת, אבל ברור כי שימור הפער בין שני צידי הגדר – הצד הפלסטיני והצד הישראלי, הוא חבית חומר נפץ ולא יוכל להמשך ללא פתרון פוליטי בר־קיימה. במסגרת פתרון זה לעולם התכנון ולחזון התכנוני יש פוטנציאל לסייע ולנצל את ההזדמנות לקידום מרחב דמוקרטי יותר, שוויוני יותר, מרחב של שלום ושיתוף פעולה במקום של קונפליקט לאומי, פערים אתניים והפקרה ממשלתית.

דברים אלו נשמעים כעת, ביוני 2024, כמעט כחזון אחרית הימים. קשה כמובן לקבוע מה יהיה בעתיד, ודאי במדינה שכה נתונה לתמורות פוליטיות וחברתיות ואשר עברה טראומה קשה וכואבת, שבעקבותיה יצאה למלחמה עקובה מדם, במסגרתה גם החריבה את רצועת עזה וגרמה קטסטרופה הומניטרית ואנושית איומה. העתיד המצטייר אינו מזהיר, בלשון המעטה. המלחמה ותוצאותיה והמשך צמצום המרחב הדמוקרטי משליכים כאמור ישירות על אי־השוויון המרחבי, והרחבתו תוך דחיקה נוספת של קבוצות מיעוט שגם קודם לכן לא זכו ליהנות באופן מלא ממשאבי הקרקע והתכנון בישראל. החורבן והסבל משני צידי הגבול עתידים להשליך על המרחב המתוכנן והבנוי בישראל ובעזה לדורות קדימה.